

K možností prognostického přístupu při výzkumu socialistického způsobu života

OTA ŠULC

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Prognostickým přístupem rozumíme uplatnění teoretických a metodologických principů marxistického prognózování při popisování možného alternativního vývoje a jeho souvislostí. Výsledkem tohoto přístupu je prognóza, která ve své komplexní podobě umožňuje porovnávat varianty možných řešení a cest k dosažení určitých cílů, formulovatelných z hlediska koncepce filosofie vývoje alternativně, neboli nezáměnitelně. Hlavní problém sestavení komplexní prognózy životního způsobu, nebo spíše jeho syntetických komponent, spočívá v nesmírném množství mnohознаčných, protikladných a vzájemně spleťtí se ovlivňujících formách, jejichž prostřednictvím člověk projevuje své vztahy k ostatním, ke společnosti, k materiálním a duchovním hodnotám světa, v němž žije. Z tohoto důvodu většina dosud známých a rozvíjených formálních prognostických metod zatím v oblasti problémů vývoje životního způsobu, respektive v oblasti sociální prognostiky, nenachází dostatečné uplatnění. Proto se zřejmě v nejbližších letech omezí prognostický přístup při výzkumu socialistického způsobu života na uplatňování teoretických principů prognostiky, především principů systémovosti, dialektičnosti, historičnosti a hlavního článku vývoje. Prognostický přístup k prognóze životního způsobu není tautologií, ale naznačením jen velmi malého podílu formálních nástrojů prognostiky při konstrukci prognóz v této oblasti. I nadále bude třeba spoléhat na metodologickou a interpretační schopnost především sociologických, psychologických, filosofických a politických úvah.

Aplikace prognostických metod

Životní způsob i jeho dílčí projevy jsou neustále se proměňujícím tokem změn a souvislostí, pozorovatelným a koncepčně určitelným jen ve formě pohybujícího se

souboru ukazatelů, dat, trendů a teoretických zákonitostí. Vzhledem k dynamice a kvalitativní a početní proměnlivosti složek tohoto souboru nelze determinovat jeho charakteristiku jednoznačně a neměnně, ale je třeba se pokusit jej znázornit jako systém pravděpodobných, podmíněných a variantních stavů v různých časových obdobích. Z prognostických metod mohou komplikovanost, víceoborovost a častou neměřitelnost složek těchto souborů, kterým dále budeme říkat syntetické komponenty životního způsobu, postihnout především expertizní techniky (dotazování, hlasování, hry), techniky historické analogie a scénářistická forma logického sřetězování alternativních klíčových událostí vývoje.

Expertizní techniky se zakládají na kombinování prognóz a argumentů skupiny obvykle několika desítek odborníků různého zaměření. S intuitivností úsudků (která se však postupnou konfrontací názorů a zpětným tokem informací může snižovat) je třeba počítat nejen jako s důsledkem metody, neposkytující čas na hlubokou, individuální analýzu, ale i vzhledem k tomu, že pro mnoho dílčích komponent životního způsobu nemůžeme formulovat vědeckou teorii vývoje nebo zákonitosti vztahů k jejich budoucímu prostředí. Přesto však musíme alespoň intuitivně či empiricky odhadnout nejpravděpodobnější stavy daného komponentu v budoucnosti, abychom z nich mohli odvodit sekundární a další řetězové souvislosti, a tím verifikovat původní hypotézu.

Příklad:

Mezioborový panel expertů řeší problém prognózy zkracování pracovní doby. Je postulováno několik alternativních, pracovních hypotéz: zkracování denní, týdenní, roční nebo celoživotní pracovní doby. Jak ověříme, která z těchto alternativ (v prvním kole dotazování mohou mít všechny stejnou pravděpodobnost) je z hlediska objektivních možností a potřeb optimální? Můžeme předpokládat, že první

z nich se bude realizovat, a budeme informovat ostatní členy panelu o názoru psychologa na její řetězové souvislosti: na křivku intenzity denní výkonnosti, na zvýšení času pro denní odpočinek, pro společenské a domácí povinnosti apod. Alternativu předpokládající diferenciaci v délce dovolené pro různé profese budou podporovat argumenty pro zvýšení možnosti odborně tematického využití části dovolených v průběhu roku, a tím rovnoměrnější využívání rekreačních zařízení apod.

V expertizních metodách působí řada heuristických podnětů jako systematická zpětná vazba argumentů prognóz, anonymita respondentů aj. Jejich vhodnost pro řešení problémů životního způsobu spočívá především v tom, že umožňují pracovat se sociologickými hypotézami a postupně je mezioborově verifikovat.

Alternativními sociologickými hypotézami, které mají komplexní mezioborové vazby a lze je verifikovat expertizním přístupem, jsou směry a trendy vývoje odvozené z empiricky zaznamenávaných projevů životního způsobu. Nejsou však známy příčiny, klíčové změny, které mohou přivodit saturaci, nebo naopak explozi těchto trendů, a nelze zatím určit symptomy podmínek, které by vedly k žádoucím stavům jevů životního způsobu. Empiricky toho velmi mnoho víme o časovém rozpočtu pracujících, rodinných účtech a spotřebním chování sociálních skupin, málo toho však víme o motivacích konzumních aspirací, o sociální prestiži jednotlivých výrobků, a nejme proto schopni spolehlivě odhadnout změny budoucích preferencí ve spotřebě. Použijeme-li běžných technik sociologického výzkumu a budeme-li klást obyvatelům otázky typu „Jak byste chtěl bydlet, pracovat atd. v roce 2000?“, dostaneme pravděpodobně většinou uniformní odpovědi, založené na naivní extrapolaci dnešních hodnot a přání. Pokud nepřivedeme respondenty do tzv. „laboratorní situace budoucnosti“, ve které se jim umožní krok za krokem sledovat vliv svých alternativních voleb na ostatní aspekty životního způsobu, nepodaří se nám vyřešit problém pohledu na budoucnost očima zítřka. Pro překlenutí nezmapovaného prostoru mezi dneškem a zítřkem, zejména v oblasti hodnot a sociálních vazeb, lze s výhodou využít her jako simulačního cvičení, kdy každému účastníkovi je přidělena role podle určitého scénáře a řetězové souvislosti různých událostí, rozhodnutí, změn v životním způsobu jsou kombino-

vány pomocí intuice expertů i tvůrčích představ laiků. Provádějí se i simulační hry, které konfrontují úsudek člověka s modelem vývoje programovaným pomocí počítače.

Prognostická metoda kvalitativní historické analogie se pro problematiku životního způsobu dá využít spíše metaforicky než analyticky. Je známý příklad, kdy na základě historických, odborných analýz byl studován vliv rozvoje železnic v minulém století na rozvoj americké politiky, společnosti, ekonomiky a ostatních oblastí života. Na principu analogie vlivu této velké inovace na společnost byla potom sestavena prognóza vlivu rozvoje analogických technických inovací na různé aspekty současného i budoucího života. Je třeba připomenout, že tato metoda je založena na determinismu techniky, tj. na rozvoji techniky jako určujícím faktoru rozvoje společnosti. Proti tomu dialektický a historický materialismus dokazuje, že základem procesu rozvoje lidstva je sice nepřetržitě zdokonalování výrobních sil, jemu však odpovídají i změny ve výrobních vztazích. Změny ve vlastnickém vztahu k výrobním prostředkům postupně vyvolávají změny ve společenském životě lidí a podmiňují zpětně další technický, kulturní a morální pokrok. Každou kvalitativní historickou analogii vlivu technického rozvoje na životní způsob je tedy třeba doplnit hlubokým dialektickým rozбором technických změn v souvislosti s novými výrobními a společenskými poměry, určením rozdílností mezi kulturními a morálními vzorci chování atd.

V západní prognostické literatuře najdeme mnoho metod založených na určování vlivu technicko-ekonomických podmínek na životní styl kapitalistické společnosti. Jsou to například tzv. projekce bez překvapení, matematické modely založené na porovnávání extrapolovaných technicko-ekonomických trendů apod. Z těchto koncepcí pak vychází předpoklad vyléčení kapitalismu ze sociálních neduhů techniky opět technikou, technickou adaptací, například zdokonalováním zařízení na čištění vodních toků, aniž by byly postiženy kořeny příčin exhalací, spočívající v živelné výstavbě průmyslových závodů, v chování obyvatelstva atd. Buržoazní představy o technice jako o samostatném činiteli vývoje jsou proto hlavním omezením při

mezinárodní komparaci prognóz životního způsobu. Vedle expertizních metod a her může vývoj syntetických komponent životního způsobu vyjádřit technika psaní scénářů, která nepředstavuje vlastní nástroj prognózování, ale je spíše strukturou, do níž se vkládají a porovnávají hotové prognózy. Cílem pak je určení kritických okamžiků vývoje, kdy lze učinit alternativní rozhodnutí s rozmanitými důsledky. Textová nebo tabulková forma scénáře je v současné době jedinou formální strukturou pro souhrnnou interpretaci výsledků různých prognostických metod a poznatků různých oborů. Jedině scénář může dnes více či méně vyjádřit různé aspekty jednoho problému současně, jediné textem se dnes dá překlenout rozdíl mezi jazykem jednotlivých disciplín, vyjádřit vztah mezi ukazateli životního způsobu a koncepčně formulovatelnými podmínkami jejich vývoje a uskutečnit požadavek rozhodovacích orgánů, aby komplexní budoucnost byla srozumitelně interpretována.

Ostatní formální prognostické metody, jichž je většina, nemohou analyzovat a interpretovat pohyb syntetických komponent životního způsobu pro komplikovanost vazeb, víceborovost a častou neměřitelnost jejich dílčích složek. Závazná a přesně určená pravidla postupu, stanovené nároky na obsah a formu vstupních prognostických informací a ostatní prvky formalizace prognostických metod, jako jsou extrapolace, simulační modely, morfologická analýza, stromové schéma významnosti aj., limitují jejich použití pro problematiku životního způsobu. Jde především o tato omezení:

a) Neznalost příčin konkrétních projevů životního způsobu, převážná empiričnost sociologického výzkumu. — Vedle již zmíněné nedostatečné znalosti motivací a kořenů možných změn v jednotlivých oblastech spotřeby je možno najít typické příklady v oblasti propagandy životního způsobu (neznalost vlivu hromadných sdělovacích prostředků na vzorce chování obyvatel), v oblasti kultury (neznalost, proč jsou některé zábavní pořady oblíbené a jiné ne, neznalost vlivu jednotlivých kulturních institucí na jednotlivce, i když se z empirických studií dozvíme, jaké sociální skupiny navštěvují určité druhy zábavních zařízení), v oblasti výchovy (nezna-

lost psychologických účinků pedagogických metod v období vytváření kvalifikace v mládí i dospělosti a z toho odvoditelných žádoucích změn v budoucích formách celoživotního vzdělávání).

b) Neměřitelnost syntetických i dílčích komponent životního způsobu, absence systému sociálních indikátorů. Jde například o ukazatele, které by postihovaly změny v sociálních kontaktech, ve vlivu rodiny na výchovu dítěte, v sociálních jistotách obyvatel, v pohotovosti hromadné dopravy při denním dojíždění atd.

c) Nedostatečná konkretizace žádoucích cílů ve vývoji jednotlivých forem životního způsobu. Jde zejména o konkretizaci ideologických formulací týkajících se například všeobecné emancipace žen (s jakým podílem žen na vysokých školách se má počítat v budoucnu?), odstranění příjmové nivelizace (v jakých proporcích?), utváření podmínek pro diferenciaci možností trávit volný čas (do jaké míry se má zvýšit diferenciaci v přístupu k „zařízením“ volného času podle výše rodinných příjmů?).

d) Malá schopnost prognostických modelů vyjádřit komplexnost, dichotomii a víceborovost komponent životního způsobu.

Vzhledem k uvedeným omezením se při přípravě podkladových informací pro prognózu životního způsobu metody technické prognostiky používají jen pro objasnění dílčích vztahů mezi kvantifikovatelnými a jednoznačně určitelnými komponenty. Používá se především projekce, kauzální analýza jako příprava k vědecké extrapolaci a techniky zkoumající interakce mezi technickými, ekonomickými a sociálními ukazateli. Především extrapolace je považována za adekvátní nástroj pro prognózu trendů, o nichž empirie ví, že se chovají do jisté míry značně autonomně (trendy vybavování domácností předměty dlouhodobé spotřeby, spotřeba potravin). V extrapolaci projevů životního způsobu se však skrývají tato nebezpečí:

a) Platí jen za předpokladu, že sledovaný proces bude mít i v budoucnosti stejné podmínky, které na jeho vývoj působily v minulosti, a že síla a směr jejich působení zůstanou v podstatě zachovány. Žádná formální pravidla spolehlivosti extrapolace neexistují (např. tzv. pravidlo, že délka období, na které se extrapoluje, ne-

smí být nikdy větší než referenční historická časová řada). Kolik extrapolací, pro něž nedokážeme explicitně formulovat teoretickou koncepci nebo zákonitost vývoje, bychom museli v sociologických studiích označit za intuitivní?

b) Regrese matematických proměnných odráží vývoj tak, jako by byl závislý pouze na relaci technických a ekonomických ukazatelů. I když jsou tyto relace pro určité časové úseky reprezentativní, mohou se v prognóze stát argumentem ideologických spekulací (například úvahy Kahna a Wienera v knize *Rok 2000* o tom, že v budoucnu „budou bohaté národy bohatnout a chudé chudnout“, protože extrapolace vývoje národního důchodu jednotlivých zemích naznačuje rozevírání diferencí).

c) Nebezpečí překročení přípustných hranic simplifikace, prognózujeme-li vývoj syntetického komponentu životního způsobu na základě extrapolací několika dílčích trendů, které jsou nasnadě a svou dramatickou formulací předstírají syntetizující vlastnosti, schopnost vyjádřit pohyb syntetického komponentu. Takové dílčí trendy, jejichž kombinovaná extrapolace může vést k předčasným závěrům, nalezneme v oblasti ekonomiky (koupěschopnost obyvatel determinuje výši spotřeby), v oblasti demografie (populační exploze vyvolá vyčerpání zdrojů), v oblasti adaptace člověka na životní a pracovní prostředí apod. Proto mohou mít extrapolace většinou pouze orientační funkci; při syntetickém vyjadřování aspektů životního způsobu mohou zprostředkovávat konfrontace možností a zpětně vést k ověření kauzality dílčích jevů.

To, že jsme v řadě oblastí teprve na začátku systematického teoretického výzkumu socialistického životního způsobu, že nejsou sociologicky a filosoficky vysvětlena východiska, příčiny a zákonitosti změn našeho chování, neznamená, že musíme počkat s prognózováním, až bude vše analyzováno. Marxistická prognostika není zpracovatelskou disciplínou, ale stává se vždy součástí teoretického výzkumu dané problematiky, protože poznávání objektivní reality a prognózování objektivně možných variant budoucnosti jsou dialekticky spjaté procesy, vzájemně se obohacující. Prognostika vytypovává obsah a způsob interpretace komponent životního způsobu,

klade otázky teoretickému výzkumu a zpětně jej informuje o možných implikacích hypotetických vývojových podmínek. Vědecké předvídaní nevzniká teprve v dnešní době, ale bylo vždy imanentní součástí metodologie každé vědní disciplíny, která — měla-li být vědou — se musela zabývat svou budoucností, především za pomoci vlastních metod. V oblasti společenských věd to byl teprve marxismus, který povýšil sociální utopii na vědu o budoucnosti lidstva. Při soudobém akcentu na povědomí o budoucnosti, vyvolávané vyššími etapami osvojování vědeckotechnické revoluce, se však v různých oborech a odvětvích rodí masa rozmanitě formulovaných prognóz; jejich poznání a pouhé přehlédnutí, nemluvě o jejich integraci s vlastním oborem, je pro speciálně zaměřeného vědeckovýzkumného pracovníka nemožné. I když bude třeba, aby jednotliví odborníci alespoň v klíčových parametrech překračovali rámec svých disciplín, zůstává poznávání, třídění a systematická práce s tímto rozsáhlým spektrem prognóz na prognostikovi. Je možno předpokládat, že již dnes existuje mnoho prognostických poznatků využitelných v oblasti prognózování životního způsobu, avšak zatím nezpracovaných. Je to tím, že pro zvládnutí nepřehlednosti, neporovnatelnosti, vzájemného překrývání, nekonkrétnosti a časté nevědeckosti těchto dílčích prognóz je třeba zvolit pevně určenou strukturu skladebných prvků syntetických komponentů. Přitom bude třeba často přijmout riziko vědecky neverifikovaných kritérií klasifikace a selekce těchto prvků s vědomím pozdější korekce. Nebezpečí těchto rizik je menší než neorganický růst neutříděných a ke konkretizaci nezaměřených představ, vývojových přání a prognostických informací všeho druhu, jejichž vypovídací schopnost pro určitá praktická rozhodování by byla nepatrná. K úspěšné konfrontaci a integraci různorodých prognóz s jednotlivými komplexy životního způsobu je však zapotřebí, vedle těsné spolupráce prognostika se „zadavatelem“, dodržení teoretických principů prognostiky.

Aplikace principů marxistické prognostiky

Vedle metod rozvíjí prognostika zásady teoretického přístupu k řešení problémů, jejichž uplatňování může přispět ke kon-

strukci perspektivy životního způsobu. Jde zejména o systémovost, dialektičnost, historičnost a určování hlavního článku vývoje. Systémový přístup k prognózování předpokládá, že množiny cílů, k nimž soubor trendů a událostí směřuje, lze dosáhnout změnami v jeho struktuře. To znamená, že vědomě analyzujeme a plánujeme způsob dosažení nikoli libovolných projevů životního způsobu, ale jen takových, které leží v hranicích přizpůsobivosti a změn struktury systému, v němž společnost nebo jednotlivé sociální skupiny žijí. Realnost systémově zpracované prognózy potom spočívá v tom, že formuluje varianty vývojových podmínek nebo řešení daného problému v souvislosti s přijatými konkrétními i obecnými celospolečenskými cíli. Tím je dán i základní požadavek na vypovídací schopnost prognostického modelu životního způsobu: umožnit konfrontaci jeho výstupních parametrů se vstupními parametry celkového systému prognóz národohospodářského rozvoje.

V dosavadních pokusech o formulaci komplexních prognóz životního způsobu se zřetelně rýsuje potřeba zvolit určitou strukturu systému (i když s rozšiřujícím se poznáváním problematiky bude třeba počítat s jejími korekcemi), která by umožňovala propojování tří úrovní prognostické činnosti:

- I. Vybírání, verifikování, případně rekonstrukce informací a hypotéz z různých dílčích prognóz jednotlivých odvětví, oborů a vědních disciplín.
- II. Konfrontace komponent životního způsobu prostřednictvím dílčích ukazatelů.
- III. Souhrnné vyjadřování komplexních prognóz v různých oblastech životního způsobu.

V první úrovni se sbírají a hodnotí základní údaje, hypotézy, kritéria a další prognostické informace tak, aby mohly být předány vědeckým pracovníkům v oblasti životního způsobu pro základní orientaci. V podstatě jde o dva druhy prognostické informací: Za první, o technicko-ekonomické prognózy neboli o materiální podmínky vývoje, které při odlišné vědeckotechnické politice mohou mít alternativní vliv na rozvoj životního způsobu, především na sociální podmínky vývoje. Za druhé, o určení tendencí a očekávaných

změn v životním způsobu, pro něž musí být explicitně formulována filosofická, sociologická a politická koncepce vývoje, aby mohly být konfrontovány s možnými cíli, k nimž směřuje technicko-ekonomický vývoj.

V druhé úrovni prognostické činnosti jde o volbu syntetických komponentů životního způsobu, jejichž budoucí strukturu lze prognózovat na základě konkretizovaných materiálních a sociálních podmínek vývoje. Takovými komplexy, které lze charakterizovat omezenými soubory technických, ekonomických a sociálních trendů a událostí, jsou například komplexy kvalifikace + výchova + charakter práce, bydlení + komunikace + životní prostředí, spotřeba + vzdělání + volný čas apod. Volba syntetických komponentů a jejich struktury dnes spíše vyjadřuje určitou logiku praktické dělby práce než teoretické odůvodnění. V rámci těchto komponentů se vytváří soustava vybraných indikátorů, jejíž hodnocení a konfrontování se opírá o výsledky prognostické činnosti v první úrovni. Zdá se, že možnosti a požadavky praxe budou velmi silně ovlivňovat tvorbu struktury životního způsobu: plán, tradičně členěný podle odvětví a oborů, nepřijme ukazatele v jiné struktuře než v té, která je integrovatelná s jeho předmětem a metodou sestavení.

Konečné, souhrnné vyjádření poznatků z výzkumu perspektiv životního způsobu nebude opakovat údaje a závěry z předchozích úrovní prognostické činnosti, ale zaměří se na vyjadřování syntetického názoru na vývoj základních hodnot socialistického a komunistickeho způsobu života. Zároveň bude odkazováno na ty konkrétní oblasti ekonomického, technického a sociálního vývoje, v nichž bude účelné v zájmu žádoucího vývoje jednotlivých forem životního způsobu realizovat podpůrné či represivní celospolečenské zásahy. Souhrnné prognózy v oblasti životního způsobu budou formulovány především v souvislosti s komplexními pracemi na dlouhodobém výhledu rozvoje národního hospodářství a se směrnicemi pro pětileté plány.

Princip dialektičnosti orientuje prognostický postup na zkoumání vnitřních vývojových faktorů, na analýzu a řešení jejich možných protikladů. Při vyjadřování vývoje syntetických komponentů životního způsobu se jejich dialektická determino-

vanost objasňuje prostřednictvím konfrontace technických, ekonomických a sociálních ukazatelů. Při této konfrontaci je třeba dodržet princip systémového vyjádření vazeb mezi jednotlivými ukazateli; princip dialektického a systémového přístupu k prognózování se tím dostává do těsného vztahu, jehož řešení je jak v úrovni praktické aplikace, tak i v oblasti filosofické

velmi složité. Pokusíme se znázornit, jak se problematika konfrontace vyhraňuje v současné prognostické praxi.

Konfrontace komponentů životního způsobu

Stejně jako je celý systém životního způsobu globálně integrován jednotnou vývojovou koncepcí, jsou i jeho jednotlivé

Komponent osobní spotřeba

Obecná koncepce vývoje spotřeby vychází z její funkce jako prostředku rozvoje osobnosti socialistického člověka i prostředku motivování rozvoje výrobních sil společnosti, z potřeby zabezpečovat postupné uspokojování potřeb kvalitativně vyšších a nových.	
Ukazatele	
materiálních podmínek	sociálních podmínek
Spotřeba zboží (struktura spotřeby potravin, průmyslového a spotřebního zboží) Spotřeba služeb (struktura spotřeby služeb pro domácnost, hromadné stravování, opravy...) Prodejní a servisní zařízení (obchody, obchodní domy a střediska, řemeslnické dílny, ambulantní a sezónní prodejny, restaurace)	Periodicita otevíracích hodin obchodů Průměrné čekací doby na obsluhu a zajištění služeb Podíl donášek domů Podíl dálkové objednaného zboží Podíl potřeb přecházejících z formy zboží na formu služeb Průměrné vzdálenosti obchodů od domovů Podíl výdajů obyvatelstva na základní potřeby a na potřeby vyšší Podíl spotřeby zboží krátkodobé a dlouhodobé spotřeby

Komponent charakter práce

Obecná koncepce vývoje charakteru práce je založena na využívání možností vědeckotechnické revoluce, vedoucí ke snižování objemu fyzické a zdraví nebezpečné práce a zároveň ke zvyšování požadavků na smyslový a intelektuální rozvoj člověka. Odpovídající změny v charakteru práce povedou perspektivně k restrukturalizaci životních hodnot pracujících.	
Ukazatele	
materiálních podmínek	sociálních podmínek
Průmyslová výroba (počet závodů, budov, strojní zařízení, druhy surovin, ...) Zemědělství (půda, budovy, zařízení, zvířectvo) Služby (budovy a místnosti, informační zařízení, technické vybavení)	Výrobní vztahy a způsob kooperace Způsob odměňování a sociálního zabezpečení Organizace práce a socialistických vztahů na pracovišti Pracovní kultura a hygiena (odpočívárny, kantýny, zdravotnická péče...)

Obecná koncepce vývoje zvyšování kvalifikace a výchovy vychází z potřeby zajistit všeobecný základ vzdělání a jeho trvalé zvyšování v průběhu celého života pracujících, a to nejen jako přípravu pro pracovní uplatnění, ale i jako podmínku bohatého rozvoje osobnosti a všestranné socialistické aktivity všeho obyvatelstva.

Ukazatele

materiálních podmínek

Školy (základní, odborné, vysoké, zařízení a personál)
Neformální vzdělávací zařízení (kluby, veřejné kurzy, televizní a rozhlasové vysílání...)
Vědeckovýzkumné ústavy (vybavení, počty vědeckých pracovníků, náklady na činnost...)

sociálních podmínek

Podíly posluchačů řádného, dálkového a externího studia
Podíl postgraduálních kursů
Podíl žen studujících na VŠ
Podíl humanitně a technicko-ekonomicky zaměřených předmětů
Počet osob nevykonávajících svoji odbornou profesi
Počet vědeckých pracovníků podle řešených problémů
Periodicita a návštěvnost veřejných přednášek
Průměrné vzdálenosti školy od bydliště

komponenty, respektive subkomponenty integrovány obecnou vývojovou koncepcí. Hrubým kritériem členění životního způsobu na komponenty je jejich ustálenost jako kategorií, pro něž lze definovat dlouhodobé, obecné koncepce vývoje a ideologické rozdílnosti, které mají průřezový, mezioborový charakter a jsou proto v praxi ustáleny jako výzkumné problémy, témata konferencí nebo vyhraněné obory vědeckého zkoumání. Smysl strukturování životního způsobu je v současné úvodní

etapě teoretického výzkumu především praktický. Jde o usnadnění přístupu k informacím, zejména statistickým, získávání mezioborových, již komplexně zpracovaných prognóz, možnost konfrontace názorů a prognóz mezi již utvořenými skupinami odborníků. Konečný počet, vnitřní strukturu a systémové propojení komponent životního způsobu dnes ještě nelze určit (v současné literatuře se vyhraňuje názor na účelně manipulovatelný počet komponent okolo deseti, ale také bylo již

Komponent bydlení

Obecná koncepce vývoje je založena na zajištění rychlé a kvalitní bytové výstavby jako prvořadého úkolu rozvoje životní úrovně pracujících, řešeného s ohledem na komplexní vazby na vývoj dopravních systémů, služeb pro obyvatelstvo, nové stavební technologie a materiály apod.

Ukazatele

materiálních podmínek

Byty (velikost, plocha a počet místností, vybavení, stáří...)
Sídliště (města, vesnice, sídliště podle počtu obyvatel, výstavby)
Zařízení pro služby bydlení (údržba domů a bytů, bezpečnost, požárníci)

sociálních podmínek

Majetnické vztahy, principy nájemného, udržování domů
Počet žadatelů o byt a průměrná čekací doba
Charakter bytu podle sociálního složení rodiny
Průměrné vzdálenosti bydliště od školy, zelených ploch, rekreačních a kulturních zařízení

navrženo členění na sedm či šestnáct komponent); s určitými, i když zprvu třeba naivními představami je však třeba začít, má-li se vytvořit nějaký základ pro postupné zpřesňování a verifikaci struktury této problematiky.

Cílem kvantifikace komponentů a subkomponentů prostřednictvím jednak materiálních, jednak sociálních ukazatelů vývoje je především odvození variant a souvislostí sociálních podmínek životního způsobu při stejných materiálních podmínkách vývoje. Je to proto, že v dnes zpra-

covávaných národohospodářských prognózách je poměrně fixována řada setrvačně se prosazujících trendů, především v charakteru práce, kvalifikaci, spotřebním průmyslu, stavební výrobě, komunikacích, které budou dynamizovat životní způsob v nejbližších deseti až patnácti letech a kde je třeba počítat s alternativními politickými, sociálními, organizačními a jinými opatřeními. Smyslem této intervence státu do utváření socialistického způsobu života je nejen zmírnění či eliminace některých nežádoucích důsledků technického

Komponent komunikace

Obecná koncepce vývoje vychází z komplexního přístupu k rozvoji dopravních a informačních systémů při respektování kritérií účelnosti, rychlosti a přehlednosti komunikace.	
Ukazatele	
materiálních podmínek	sociálních podmínek
Dopravní síť (struktura, délka silnic, železnic, vodních cest) Vozidla (počty, typy, funkční uspořádání aut, autobusů, motorek, letadel; zařízení pro údržbu) Informační síť (počty a funkce poštovních zařízení, televize a rozhlas, telex, telefony, struktura a počty denního a periodického tisku, tiskárny, personál)	Průměrná délka dojíždění do práce podle typu osídlení Počet pasažérakilometrů podle různých druhů dopravy Periodizace jízdního řádu Rychlost a pohotovost poštovních služeb Periodizace a variabilita televizních a rozhlasových programů Počet osobních telefonních hovorů místních, meziměstských Počet služebních telefonních hovorů

Komponent životní prostředí

Obecná koncepce vývoje je založena na udržování a zvyšování biologicko-psychické kvality životního prostředí vzhledem k celospolečenským potřebám. Perspektivně je třeba se soustředit na snižování průmyslového a dopravního znečišťování, zejména ve městech.	
Ukazatele	
materiálních podmínek	sociálních podmínek
Rekreační plochy (parky, lesy, rezervace, vodní plochy) Podíly ploch osídlení, průmyslu, zemědělství, komunikací Klima (srážky, vlhkost, teplota) Znečištění (CO ₂ , SO ₂ , DDT, kouř, hluk, zápach, popílek, prach)	Účinnost a další vývoj norem, legislativy a sociálních sankcí za znečišťování Náklady na výzkum zařízení pro snížení exhalací (energetika, doprava, průmysl) Organizace a formy spolupráce institucí v boji za zlepšení životního prostředí Ukazatele snižování produktivity práce a zdravotních potíží v důsledku znečišťování životního prostředí

Obečnou koncepcí vývoje je zvyšování fyzické a psychické zdatnosti obyvatel vzhledem k životnímu tempu a náročným formám práce vyvolávaným vědeckotechnickou revolucí, přičemž cílem je rozvoj všech stránek člověka jako celospolečenské hodnoty.

Ukazatele

materiálních podmínek	sociálních podmínek
Demografické faktory Nemocnice, sanatoria, zdravotnická střediska, (počty, vybavení, personál) Sportovní zařízení (hřiště, stadiony, kluby, nářadí, cvičitelé) Prázdninová rekreace (kempingy, plovárny, pionýrské tábory)	Periodicita zdravotních prohlídek obyvatelstva Formy propagace zásad zdravého života (prevence nemocí, výživa, sport) Trend stressových příčin podle různých hledisek Průměrná vzdálenost sportovišť od bydliště a pracoviště Podíl formálně organizovaných a soukromě provozovaných sportovních aktivit Podíl dobrovolných a profesionálních cvičitelů Sociální opatření a legislativa v boji proti alkoholismu, kouření a požívání drog Populační opatření (dávky, výhody)

Komponent volný čas

Obečnou koncepcí vývoje je uvolňování volného času pracujících pro rozvoj nových aktivit a zvyšování možností diferencovaného způsobu trávení volného času.

Ukazatele

materiálních podmínek	sociálních podmínek
Zařízení pro trávení volného času (kina, divadla, muzea, knihovny, zábavní střediska) Materiální podmínky zvyšování celospolečenské produktivity práce (osvojování vědeckotechnické revoluce)	Struktura aktivit volného času obyvatel Stupeň uspokojení z trávení volného času Varianty periodizace dovolených Varianty zkracování pracovní doby Variabilita programů zábavních zařízení a otevírací hodiny Preference způsobů trávení volného času

rozvoje (nejde často o důsledky jednoznačně nežádoucí, ale nevyhnutelné a dichotomní z hlediska kritérií rozvoje dané etapy), ale i příprava na vytváření kvalitativně nových hodnot příští generace. Při konfrontaci jednotlivých ukazatelů nebude záležet na použité metodě odhadu pravděpodobnosti jejich realizace, konstrukci vlastní prognózy a odvození souvislostí. To závisí na charakteru ukazatelů a na

jednotlivých zpracovatelích. Nevyhnutelně je však nutno dodržet jednotnou strukturu interpretace ukazatelů, aby byly souměřitelné. Půjde zejména o jejich nároky či důsledky v oblasti ekonomiky, kádrů, energie, životního prostředí atd.¹

Smyslem níže uvedeného přehledu ukazatelů není popis všech aspektů vývoje jednotlivých komponentů životního způsobu; to by ani bez postižení determinant

¹ Podrobná metodika konfrontace je obsažena v autorově referátu *Příspěvek k metodologii prognózování životního způsobu*, předneseném na III. svět-

ovém kongresu o výzkumu budoucnosti v Bukurešti v září 1972.

faktorů výrobních sil, výrobních vztahů, makroekonomické a politické struktury společnosti nebylo možné. Navíc materiální a sociální podmínky vývoje nejsou jednoznačně určitelné, ve skutečnosti se kříží a splývají ve významu; jejich vzájemná podmíněnost a komplexnost projevu značně ztěžuje snahu marxistické prognostiky

nalézt integrovaný model životního způsobu. Cílem zde naznačeného systému ukazatelů je ukázat, kde se v současné prognostické praxi objevují velmi silné mezioborové vazby, kde jsou možnosti kvantifikace a jak je možno přispět k diskusi o konstrukci systému komponentů socialistického životního způsobu.

Komponent sociální kontakty

Obecnou koncepcí vývoje je rozvíjení socialistických vztahů mezi lidmi, vztahů vzájemné úcty v rodině, soudružské spolupráce a předávání zkušeností na pracovišti, politické aktivity v působení na spoluobčany a účasti na veřejném životě.	
Ukazatele	
materiálních podmínek	sociálních podmínek
Bytové podmínky podle velikosti a struktury rodiny Materiální vybavení domácností vzhledem k možnostem domácích, kulturních, společenských a zájmových aktivit Zaměstnanost vdáných žen Diferenciace společnosti podle materiálních podmínek sociálních kontaktů	Struktura a počty generačních konfliktů Podíl rodiny na výchově dětí Frekvence návštěv přátel Možnost výběru a dostupnost rozmanitých sociálních kontaktů Míra variability sociálních kontaktů jednotlivce Hustota telefonizace domácností Účast na veřejné politické činnosti (počty hodin schůzí, řešených problémů)

Komponent hodnoty lidského života

Obecná koncepce vývoje lidských hodnot se opírá o komplexní posilování sociálně ekonomických, politických a morálních jistot obyvatelstva.	
Ukazatele	
materiálních podmínek	sociálních podmínek
Růst národního důchodu Distribuce příjmů obyvatel Ukazatele využívání přírodního bohatství země	Formy a diferenciací realizování kupní síly obyvatel Struktura sociálního zabezpečení pracujících Normy sociálních jistot Fluktuace pracujících Podíl obyvatel účastnících se veřejné a politické činnosti Stupeň uspokojování altruistických potřeb jednotlivců (péče o přestárlé, osamocené, invalidní) Možnosti výběru životních partnerů Počet lidí ovlivňovaných náboženskými představami

Marxistická prognostika rozvíjí teoretické a metodologické zásady vědeckého prognózování, které jsou univerzálně uplatnitelné bez ohledu na předmět konkrétních vývojových procesů. Přizpůsobení obecných zásad prognostického přístupu při řešení speciální problematiky proto nelze oddělovat od teoretického výzkumu příslušné disciplíny. Konkrétní program aplikace prognostických nástrojů při řešení perspektiv socialistického životního způsobu bude možno navrhnout v rámci zpracovávání teoretického projektu komplexního výzkumu.

Резюме

Шульц О.: К вопросу о возможностях prognostического подхода при исследовании социального образа жизни

Целью статьи является оценка дотеперешнего опыта использования prognostики в решении проблем формирования перспектив образа жизни. Возможно констатировать, что применение формальных prognostических методов к области социального развития наталкивается на барьеры двойного рода. Во-первых, это недостаточная мера познания причинностей развития разных форм образа жизни и отсутствие важных социальных индикаторов. Больше того часто неизвестны ни теоретические ни концепционные исходные пункты для определения конкретных целей в потребительском поведении, в дифференциации условий проведения свободного времени и в дальнейших формах образа жизни. Со стороны prognostики встает второй барьер ее применения в социальной области: формальные prognostические методы требуют единой интерпретации входящих данных, чего при межотраслевом характере компонентов образа жизни очень трудно можно достигнуть. Сверх того высказывающая способность prognostических моделей (матриц взаимовоздействий, сценариев, экстраполяций оболочек) очень мала с точки зрения потребности суммарного выражения комплексно развивающегося агрегатированного компонента образа жизни. Таким образом, помимо совершенствования некоторых частичных технических приемов социальной prognostики остается применять прежде всего принципы марксистского prognostического подхода к решению перспектив образа жизни: принцип диалектичности развития, принцип историчности,

основного звена развития, принцип системности и другие.

В заключение доклада приводится список десяти синтетических компонентов образа жизни и предложения их характеристики при помощи комплексов материальных и социальных показателей, постепенное сопоставление которых может дать ориентацию составлению комплексных прогнозов в отдельных сферах образа жизни.

Summary

Sule O.: Possibilities of Prognostic Approach in Investigating the Socialist Way of Life

The goal of the presented paper is to evaluate the experience gained so far in using prognostics in the solution of problems of forming the perspectives of a way of life. One can state that the application of formal prognostic methods to the sphere of social development meets with two kinds of barriers. First, it is the insufficient rate of cognition of causalities of the development of different forms of a way of life and the lack of important social indicators. Moreover, one does not often know the theoretical and conceptual starting points for defining the concrete goals in consumption behaviour, in the differentiation of conditions of spending leisure time and in other forms of a way of life. On the part of prognostics there appears the second barrier as regards its application in the social sphere: formal prognostic methods require a unified interpretation of input data, which can be reached with considerable difficulty only because of the interdisciplinary character of life style components. Moreover, the informative potential of prognostic models (interaction matrixes, scenarios, comprehensive extrapolations) is very low from the viewpoint of the need of summarizing the complexly developing aggregate components of a way of life. What one can do — besides improving certain partial techniques of social prognostics — is to assert primarily the principles of a Marxist prognostic approach in solving the perspectives of a way of life; the principle of the dialectical character of development, that of historical character, the main link of development, that of systemic approach, and others.

In the conclusion a list of ten synthetic components of a way of life is presented together with proposals for their characterization by means of sets of material and social indicators, whose gradual confrontation can orientate the construction of complex prognoses in individual spheres of a way of life.